

تیرۆریزم

ئاماده کردنی:

دکتۆر روئیا تلووعی - دکتۆر پوریا حاجی زاده

تیرۆریزم چه مکیکی سیاسییه و مانای ترس و توقینه. تیرۆریست که سیکه که به هوی توقاندنی ئەوانی دیکه دهیه ویت ئامانجه کانی خوی به دی بینی. له په یه وندی نیو نه ته وه پیدا ئاوا باس له تیرۆریزم ده کری: تیرۆریزم به کرده و هی حکوومی یان ناحکوومی دهوتری که به به کارهینانی توند و تیژی وهک توقاندن، کوشتن و هتد ههول ئەدات بگاته مه به سته سیاسی یه کانی خوی وهک سه قامگیر کردنی حکوومهت، داسه پاندنی بیروپروا و سپرینه وهی نه یارانی خوی.

تیرۆر، ریگا و رهوشتی ئەو حکوومه تانه یه که به گرتن، ئەشکه نجه کردن، له سپداره دان، له ناو بردن، سه رکوت کردن و گوشتار ده یانه وی میلیه تی خویان یان میلیه تیکی تر سه رکوت کهن یان بیتر سینن.

تیرۆر دوو جوړه: ۱- تیرۆری سوور ۲- تیرۆری سارد

۱- تیرۆری سوور: دهولهت یان گرووپه تیرۆریستی یه کان به هوی به کارهینانی چه کی سارد یان گهرم یا چه کی نائاسایی (وهک چه کی کیمیایی و بایولوجیک و ئەتومی) ههول ئەدهن بو سپرینه وهی نه یاران یا کو داسه پاندنی بیروپرای خویان یان مسوگهر کردنی حکوومه تیان.

۲- تیرۆری سارد: لیره دا سپرینه وهی نه یاران ئامانجی سه ره کی نیه به لکو به که لک وهر گرتن له رهوشتی ریکلام و ژاراوی کردنی جهوه که دژ به نه یارانی خویان، ههول ئەدهن له مه یدانی سیاسی وهدهریان نین. ئەم چه شنه تیرۆره نهک ههر له بواری سیاسی به لکو له بواری کهلتووری و هونهری و ئابووری و وهرزشیش ده بیندیری. سه ره تا به شیوازی

تیروری سارد ههول ئەدەن بیانووێه ک بو وەردەرنانی نه یاران له مهیدان وەدوژن، ئەو سا ژیانیان وەسپرن.

تیرۆریزم سی قوناغی میژوویی ههیه:

قوناغی یه کهم، ده توانین بلیین هه ر له سه ره تای دامه زرانی ده ولت، چه مکی تیرۆر له پیناوی هه لسو که و ته سیاسی یه کاندای بووه. یه کهم ریکخراوه تیرۆریستی له میژوودا، ریکخراوه ی تیرۆریستی «فیساغوریس» بووه که له سه ده ی شه شی به ر له زاین به ره ره کانی له گه ل تالیس ده کات و ده یدوړینی. ئەوسا هه لدی بو سیسیل و له وی چه ند گروپی ناژاوه چی بریتی له ئەندامانی لاو پیک ده هینی و ده گه ریته وه بو «ئاتین» و ده ست ده کا به تیرۆر و ناژاوه.

قوناغی دووهه م، له کاتی راپه رینی فه ره نسه ده ستی پیکردوو و دوو ره هه ندی به خووه گر تووه. ره هه ندی کرده وه و ره هه ندی زهینی. له ره هه ندی کرده ودا هه ر ئەو ئامانجی سه ره کی تیرۆر وه ک داسه پانندی بیرو پروا و مسوگه ر کردنی حکوومه ت و سپینه وه ی نه یاران به دیهاتوو و له ره هه ندی زهینی مه به ست پیکهینانی هه ستیک بووه که ئەسه ر له کومه ل بکات وه کو هه ستی ترس و توقین. ره هه ندی زهینی تیرۆر، ره هه ندی کرده وه که ی ته واو ده کات و جاری وایه ره هه ندی زهینی له ره هه ندی کرده وه به قه وه ت تر ده بی. راپه رینی فه ره نسه خو ی ده بیته به ستینی ده سه لاتی تیرۆر و له ماوه ی ۱۷۹۲ تا ۱۷۹۴ دا هه زاران که س به گیوتین ده کوژین و له ناکامیشدا ئەوانه ی خه لکیان کوشت خو یان به گیوتین ده کوژینه وه. دوای راپه رینی فه ره نسه ریکخراوه تیرۆریستی یه کان له ئەوروپا سه ر به خو ده بن و په ره ده ستین. بو نمونه ده توانین ئاماژه به گروپی «کاربو نیریه کان» له ئیتالیا بکهین که مه به ستیان یه کگرتوویی ئەو ولاته بوو، یان بزوتنه وه ی «بورشین شافت» (ناوه ندی خویندکارانی خواز یاری یه کگرتوویی له ئەلمانیا له زانکو ی ئینا) و بزوتنه وه ی خویندکارانی یوگوسلاویا که به تیرۆری کوره پالشای ئوتریش له سارایه وو گپی شه ری جیهانی یه که میان خو ش کرد.

له نیوهی دووهه می سهدهی نوژدها، دهورانی نویی تیروریزم له نهوویا دست پیدهکات که ئامانجی سیاسی بووه و زور به شیوهیه کی ئورگانیک کاری کردووه و وهک مهکتب و بیروکهیه کی نوی هاتوته ئاراهه و لای ئانارشیزم و نیهیلیزم دانراوه.

له هه مان کاتدا له ئیرانیش به تایبته له دهورانی مهشرووتهدا چهند تاومهی تیروریستی راست و چهپ خهریکی تیروری کهسایه تیه سیاسی و فرههنگی یهکان وهک میرزادهی عهشقی (هونهر) و محهمه دی مهسعوود (روژنامه قان) و هتد دهبن.

قوناغی سییه م، له سه ره تای سهدهی بیسته م و په ره سه ندنی کومونیزم، تیروریزم بهر بلاوتر ده بیته و لنین له کتیبی «دهولهت و راپه رین» دوا ی لیکولینه وه له شیواز گه لی جیاواز بو له ناو بردنی دهولهت له نیزامی کاپیتالیستی دا، باسی نه وه دهکات که گرن گترین ریگای تیک شکاندنی دهسه لاتی دهوله ته کاپیتالیستی کان، که لک وهر گرتن له نامرازی له شکری و شیوه گه لی تیروریستی ه. بویه ش پشینار دهکات حیزبکی نهی نی له شور شگیران به مه بهستی هروژمی چه کداری بو سهر کارمه ندانی سیاسی و دام و دهز گا دهوله تیه کان، پیک بیته.

ده توانین بلین له و کاته وه که دهوله ته کان خو یان ریخراوه ی تیروریستی پیک دههین چه مکی تیرور ده بیته به شیک له حکوومهت و تیروریزم په ره ده ستینی.

له نیوان سهدهی بیسته مدا له بریک له ولاتی جیهانی سییه م تیروریزم چه شنه په سند و شه رعیه تیک به خووه ده گریته و په ره ده ستینی و ژماره ی گرووپه تیروریستی یهکان زور ده بن.

نه مرو که به هو ی پیشکته وتنی ته کنولوجیا، به داخه وه تیروریسته کان توانیوانه نامرازی نویی چه ک و ته قه مهنی به ده ست بین. جار جار هه ول نه دهن شه رعیه تیکی سیاسی به کاره نار هواکه یان بدن و وا له سهر میشکی تاکه کان نه سهر بکه ن که له باری ئایدیولوجیکه وه تیروریسته که نه ک خو ی به تاوانبار نه زانی به لکو وه ها به کرده وه ی خو ی ره زا بیته که له سهر مه یل و داخوازی خو ی به بی هیچ نار هه ته ی ویژدانه وه کاری تیروریستی بکات!

له دوا ییه کانی سهدهی بیسته مدا گرووپه تیروریسته ئایینه کان له سهر نه نگیزه ی دینی و به ناوی جیهاد دژ به کوفر ده ست ده که ن به تیرور.

له ههشتاکانی سهدهی بیستم بهملاوه تیرۆریزم زۆر زۆر په‌رده‌ستینی به و چه‌شنه‌ی که له ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰هه‌و ۶۰۰۰ کرده‌وه‌ی تیرۆریستی له جیهاندا ده‌کری که ۴۰۰۰ م‌رو‌ف ده‌کوژرین و ۱۱۰۰۰ که‌س بریندار ده‌بن. له و کاته‌ی که تیرۆریسته‌کان ده‌سپه‌سیان به چه‌کی نوی زۆر تر بووه، توانایی زهره‌ر و زیانیان زیاتر بووه. به داخه‌وه ئیمپروکه تیرۆریزم به هوی یارمه‌تی ده‌وله‌تانی پشتیوانیان ئیجگار به‌ربلاو بوته‌وه و به هوی ده‌سپه‌سی ده‌وله‌تانی پشتیوانی تیرۆریزم به زانست و ئاوه‌زی میکروبیۆلۆژی و کیمیا، شیوازه‌لی نویی تیرۆریزم وه‌ک بایوتیرۆریزم و کیمیوتیرۆریزم هاتوته‌گۆری.

تیرۆریزم دوو ده‌سته‌ی سه‌ره‌کی هه‌یه:

۱- تیرۆریزمی ده‌وله‌تی

۲- تیرۆریزمی سه‌ربه‌خو

له تیرۆریزمی ده‌وله‌تیدا ده‌وله‌ته‌کان پشتیوانی تیرۆر و چالاکی یه تیرۆریستی یه‌کانی ناو و ده‌ری ولات ده‌کن. تیرۆریزمی ده‌وله‌تی له شیوازی به‌ربلاویدا به شیوه‌ی زیندانی کردنی نا یاسایی، دزینی م‌رو‌ف، ئەشکه‌نجه، سه‌رکوت، له سپداره‌دانی سیاسی، تیرۆری نه‌یاران له ناو و له ده‌ری ولات و هه‌روه‌ها کرده‌وه‌ی تیرۆریستی له ولاتانی دیکه‌یه. کاره‌ساتی ئەنفال و هه‌له‌بجه نمونه‌ی تیرۆریزمی ده‌وله‌تیه.

له تیرۆریزمی سه‌ربه‌خو‌دا، تاقمه و گرووپیکی ناحکوومی دژ به گرووپه‌کانی تر یان دژ به رژیمی ولاته‌که ئیش ده‌کات. ئەم چه‌شنه تیرۆریزمه‌ خو‌ی سی جو‌ره:

۱- تیرۆریزمی ئایدیۆلۆجیک

۲- تیرۆریزمی ره‌گه‌زی

۳- تیرۆریزمی قه‌ومی

تیرۆریزمی ئایدیۆلۆجیک: هه‌روا که باسکرا له سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی بیستم، کومونیزم له تیرۆر وه‌ک ریگایه‌ک بو به‌ربه‌ره‌کانی له‌گه‌ل ئیمپریالیزم که‌لکی وه‌رگرت. له‌و کاته‌دا تیرۆریسته کومونیسته‌ نا‌زاوه‌ گێره‌کان (ئانارشو کومونیسست) چالاکی تیرۆریستیان

ده کرد و نیویان دهنه به به ره کانی له گهل ئیمپیریالیزم، به لام ئیستا له دواى رووخانی سوڤیه تی پیشوو چالاکیان زور کهم بوتهوه.

جوړیکى تر له تیروریزمی ئایدیولوجیک له دوایه کانی سهدهی بیستم له جیهاندا پیکهاتوو که ئایدیولوجیای ئایینی ههیه و دروشمه کهشی به به ره کانی له گهل کوفر و شهیتانه. به هوئى بارودوخی تایبه تی ولاتانی موسولمان لهم ولاتانه و له دنیا دا په ره ی زوری سه ندوو و چالاکی تیروریستی زوری نو اندوو.

نموونه ی ئەم چه شنه تیروریزمه گروپی ئەلقاعیدهیه. له باری ئایدیولوجیک ئەندامانی ئەم گروپ و تاقمانه به هوئى تیگه یشتنی ههله و پیچه وانه له ئاین، وا تووشی وشکی زهین و توندوتیژی بوون که ته نیا بو خویان قایل مافن و رشتنی خوینی ئەوانه ی که له گهلان ناکوکن به حه لال ده زانن و پیمان وایه به کرده وه ی تیروریستی به خوا نزیک ده بنه وه و به بی هیچ لیکولینه وه و خه میک کرده وه ی تیروریستی به ئەنجام ده گه یینن. نموونه ی ئەم تیروره ته قینه وه ی به کی شوباتی هه ولیره.

تیروریزمی ره گه زی: له ئەوروپا چالاکه و تاقمه ی «کوکلوکس کلانه کانیش» له ئەمریکا چالاکن. ئەمانه هروژم ده که نه سه ر په نابهرانی ولاته جیهان سیپه مه کان و ئەشکه نجه و ئازاریان ده دن و ده یانکوژن. سیربه کانی یوگسلاوی و نیوفاشیسته کانی ئەلمانیا له م تاقمه ن.

تیروریزمی قهومی: تیروریسته قهومیه کان لهو ولاتانه ی که بریتین له چه ند قهوم و نه ته وه و بریک لهو نه ته وانه تووشی ده سته بژییری و سه ر کوتکاری له لایه ن حکومه ته وه ده بن، به دی ده کریت. بو نموونه ده توانین ئاماژه به به به ره کانی قهومی له هیند یان جیاوازی خوازه کانی چیچین له رووسیا و گروپه تیروریسته سه هیونیسته کان وه ک «هاگانا» له ئەوروپا و فه له ستین بکه یین.

ناوهنده کانی پهروهده کردنی تیروریزم:

سهبارت به تیروریزمی دهولهتی، دیاره نهو حکومتی نادیموکراتیکانهی که مانهوی خویمان له پیک هیپانی قهیران و سهرکوت سرپینهوی نه یارانی خویمان دهینن، دهبنه ناوهندی پشتیوانی و پهروهده کردنی تیروریزم.

بهلام له پهروهده بوونی تیروریزمی سهربه خویمان ناحکوومیدا زور فاکتەر دهتوانی نهسهری بیت. ههژاری و فهقیری، چینایهتی، دهسته بژییری، نهزانی، نهخویندهواری، ههله تیگهیشتن له ئایین، توند و تیژی ئایینی ورهگهزی و نهتهوهیی، خهرافات و نائومییدی به داهاتوو وهتد لهو فاکتهرانهن.

ئیمرو که له جیهاندا سهده ملوین کهس خواردهمهنی چاک و تهواویان دهست ناکهوی. هیوا به ژیان له ۵۰۰ ملوین کهس له خهلکی جیهاندا ژیر ۴۰ سال ته مه نه. ۸۰۰ ملوین کهس دهسرهسیان به تندرستی و بیهداشت نیه. یهک میلیارد و ۲۰۰ ملوین کهس ناوی خواردنهوهی چاکیان نیه. زیاتر له یهک میلیارد کهس له ناستیکی نزمتر له سنووری ههژاریدا دهژین. ۹۰٪ ی سکوزی له فهقیران و ههژاران دایه و نرخه زیابوونی جهماوهر زوربهی بهم هویهوهیه. دهلین تا سالی ۲۰۲۵ جهماوهری جیهان دو میلیاردی تر زیاده که زوربهی ههره زوری فهقیر و ههژار ده بیت. دیاره برسپهتی و ههژاری و بیکاری و نهخویندهواری و نائومییدی به داهاتوو یهکی رووناک دهبیته هوئی په رهسه نندی تیروریزم و به رهو تیروریزم چوون. له وانه یه نه م مروقانه که هیچ رووناکی یهک له ژیانیان نابین بو توله سندن یان ئالوگور له بارو دوخی خوشیان بووبیت به رهو تاقمه تیروریزمته کان بچن و ناماده بن ههر کاریکیان بو بکن. چاکترین ریگای ریگری له تیروریزم بریتیه له دیموکراتیزه بوونی دهوله ته کان و کهم کردنهوهی چینایهتی، دادوهری کومه لایه تی، ریزگرتن له مافی مروق و ریزگرتن له بیرو باوهری هه مو ئینسانه کان، ناشنا بوونی جهماوهری خه لک به مافی سیاسی و کومه لایه تی، نابووری و هتد، لابردنی روانگهی توند و تیژی ئایینی وره گهزی و نه تهوهیی، لابردنی دهسته بژییری و سهرکوتکاری جنسی، ههول بو لابردنی بهستینی ههژاری و فهقیری، سهرکوتنی ناستی تندرستی و سلامه تی کومه ل، سهر کهوتنی ناستی خویندهواری، کونترولی نرخه زیابوونی نرخه جهماوهر و به رهه م هیپانی دهرفه تی کارو پیشه بو خه لک.

لهوانه یه به بهدی هینانی ئەم خالانە ژیانیکی ئاسووده تر به تایبەت له ناوچهی روژ هه لاتنی ناوه راست و له ولاتانی با شوور بهرهم بیٔ و تیروریزم به کهلک وەرگرتن له فاکتەرگه لی وه ک هه ژاری و نه خویندهواری و توند و تیژی و هتد، نه توانی پهره بستینی.

